

Osmanlı Devleti'nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. Yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme*

Ramazan Erhan Güllü**

Öz

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim vatandaşlarının statüleri ve devlet tarafından nasıl tanımlandıkları incelenmeye çalışılacaktır. İncelemenin esas noktasını ulus devletlerin inşasıyla ortaya çıkan azınlık kavramı ve bu kavramın Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaası için kullanılıp kullanılmayacağı oluşturacaktır. Azınlık tanımlaması, özellikle 1908 yılında Osmanlı anayasasının yeniden yürürlüğe girmesinin ardından aydınlar arasında kullanılmaktaydı. Müslim ve gayrimüslim aydınların bir kısmı, ülkenin geçirdiği idarî dönüşüm neticesinde çeşitli gerekçelerle bu tanıımı kullanmaktaydılar. Ancak devlet tarafından resmîyette, gayrimüslim vatandaşların statüleri için böyle bir tanımlama kullanılmış değildi. "Osmanlı vatandaşlığı" anlayışını kuvvetlendirme hedefinde olan devlet, herhangi bir unsurunu azınlık statüsünde tanımlamak istememişti. Cumhuriyet'in ilânından sonra Osmanlı Devleti hakkında yapılan ilk dönem çalışmalarda da Osmanlı tebaası gayrimüslimlerden azınlık olarak bahsedilmişti. Hem Osmanlı döneminde hem de sonraki dönemde kullanılan bu tanım tarihi hadiseleri değerlendirirken bir anakronizme neden olmaktadır. Azınlık modern bir tabirdir ve millî devletler için anlamlı bir karşılığı bulunmaktadır. Lozan Antlaşması sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin gayrimüslim vatandaşları azınlık olarak değerlendirilmişlerdir. Bu tanımlamayı Osmanlı dönemi için de kullanmak doğru değildir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, gayrimüslim, anayasa, azınlık.

* Geliş Tarihi: 13 Ocak 2019 – Kabul Tarihi: 13 Mayıs 2019

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Güllü, Ramazan Erhan (2020). "Osmanlı Devleti'nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. Yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 95: 149-176.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı – İstanbul/Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-6819-4003
ramazan.gullu@istanbul.edu.tr

Giriş

Ulus devletlerin inşası süreciyle birlikte tüm dünyada kullanılmaya başlanan “azınlık (ekalliyet)” terimi genel hatlarıyla, bir ülkenin vatandaşı olmakla birlikte din, dil, etnik köken vs. gibi farklılıklarıyla o ülkenin egemen ve iktidar sahibi unsurundan ayrılan toplulukları ifade etmektedir (Oran 2015: 26-27). Terimin içeriği, azınlık olan toplulukların çoğunluktan farklılıklarının her zaman belirgin ve ön planda olduğu gibi olumsuz bir manayı da ifade etmektedir.

16. ve 17. yüzyıllarda etkin olan din savaşları sırasında Avrupa’da devletlerin karşılıklı olarak dindaşlarını korumak amacıyla “dinî azınlık” kavramını kullanmaya başladığı, 18. yüzyıl sonlarında Fransız İhtilali ile yayılan millileşme fikirlerinin tesiriyle azınlık teriminin farklı ülkelerde gündeme geldiği, dinî anlamı yanında etnik anlamda da kullanılır olduğu ve hukukî olarak bir karşılık elde ettiği görülmektedir (Oran 2015: 17-21). Bu çalışmada iki temel husus üzerinde durulacaktır. Önce, Avrupa’da yaşanan sürecin Osmanlı Devleti’ne tesiri ve Osmanlı kamuoyunda azınlık teriminin kullanılışı – kronolojik bir takiple – ele alınmaya çalışılacaktır. Özellikle 19. yüzyıl ortaları (Tanzimat süreci) ve sonrası ile 20. yüzyılın başları (1908 Meşrutiyeti ile gelişen süreç) çalışmanın odak noktasını oluşturacaktır. Bu tarihî süreç içerisinde devlet ve toplumun azınlık kavramına yaklaşımı ile birlikte üzerinde durulacak diğer bir husus, modern dönem tarih yazımında Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim vatandaşlarının “azınlık” olarak tanımlanmaları hususu olacaktır. Aynı dönemde Avrupa’da kimi topluluklar için bu tanım kullanılmakla birlikte, sonraki dönemde Osmanlı gayrimüslimlerinin azınlık olarak tanımlanmalarının doğru olmadığı savunulmaktadır.

Modern dönem tarih yazımında, Osmanlı Devleti’nin gayrimüslimlerle ilgili uygulamalarının incelendiği birçok çalışmada, devletin bu husustaki uygulamaları bir “azınlık sistemi” olarak değerlendirilir. Bu çerçevede hazırlanan yerli ve yabancı birçok çalışmada gayrimüslimler kastedilerek “Osmanlı azınlıkları”ndan bahsedilmiştir. Genel olarak Osmanlı tarihi boyunca gayrimüslimlerin durumunu inceleyen çalışmalarda bu görüşle karşılaşılabilirdiği gibi (örnek olarak şu çalışmalardaki görüşler incelenebilir: Ercan 1992: 305-342, Mango 1985: 118-140, Fodor 2012: 21-29.) Tanzimat sonrası sürece odaklanan kimi çalışmalarda da aynı yaklaşımla karşılaşılır

(Davison 1982: 319-337, Eyyupoğlu 1999: 247-264, Stamatopoulos 2006: 253-273).

Bu şekilde bir tespit, tarih çalışmalarında sıklıkla karşılaşılan güncel anlayışla geçmişe bakmaktan kaynaklanan bir yanlışa neden olmaktadır. Böyle bir tanımlama yapılmasını, Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaanın idaresi ve hukuki durumu tartışmaları ile Türkiye Cumhuriyeti döneminde azınlık tanımının sadece “dinî azınlıklar” şeklinde yapılmasının etkilediği söylenebilir. Osmanlı Devleti tebaası gayrimüslimler, o dönemin tabiriyle ekalliyet (azınlık) olarak tanımlanamazlar. Farklı dinî ve etnik toplulukları barındıran Osmanlı Devleti'nin vatandaşlık anlayışında bir azınlık bakışının söz konusu olması, devletin yapısı itibariyle zaten mümkün değildir. İmparatorluk yapısına sahip diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de vatandaşların bir kısmının azınlık olarak değerlendirileceği bir yapı söz konusu değildi. Bir ülkedeki çoğunluktan farklı olan dinî veya etnik toplulukların yasal olarak güvence altına alınmaları Fransız İhtilali'ni takip eden süreçte Fransa'daki Yahudiler için alınan bazı kararlarla ortaya çıktığı gibi (Koçunyan 2017: 61-64), “azınlık” tanımının resmî kabulü ve azınlıklarla ilgili yasal düzenlemeler yapılması da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen siyasi gelişmelerle olmuştu (Akgönül 2007: 31).

Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin tebaası olan gayrimüslim toplulukları idare sistemini, baştan itibaren bir azınlık tanımı ile anlamaya çalışmak yanlış olacaktır. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler – yine sonraki süreçte yaygın olarak Millet Sistemi olarak adlandırılan – farklı bir hukuki yapı çerçevesinde yönetilmekteydiler. Temelini İslam Hukuku'nun oluşturduğu bu yapıda, “millet” kelimesi bir ırkı değil, bir dine/mezhebe inananları tanımlamaktaydı. Gayrimüslimler “zımmi” statüde idare ediliyorlar, askerlikten muaf olmaları karşılığında ödedikleri cizye ile birlikte haraç ve öşür gibi vergiler ödüyorlar ve kendi inançları çerçevesinde dinî bir ayrıma tâbi tutuluyorlardı. İstanbul'un fethi sonrası teşkilatlandırılmaya başlanıp, sonraki tarihlerde Osmanlı yönetimi altına giren yeni bölgelerde yaşayan gayrimüslim toplulukların da dâhil edildiği bu idari yapılanmada gayrimüslim Osmanlı vatandaşları – inançları çerçevesinde - üç millete ayrılmaktaydı: Yahudi, Rum ve Ermeni milletleri. Benzer olarak Müslümanlar da etnik veya mezhepsel farklılıkları dikkate alınmadan tek millet olarak kabul edilmekteydiler. İslam Hukuku'na dayanan idarî yapı

dolayısıyla Müslümanlar/İslam Milleti ülkedeki hâkim unsurdur. “Millet-i hâkime” anlayışı da buna dayanmaktaydı. Resmî olarak gayrimüslimlerden bahsedilirken çoğunlukla “sâir milletler”, “milet-i gayrimüslime”, “Devlet-i Osmâniyye'nin bil-cümle tebaa-i sâdıkası” veya doğrudan Rum, Ermeni ve Yahudi milletleri denilmekteydi. Gayrimüslimler, İslam Hukuku'nun gereklerine uygun olarak, devletin Müslümanlar dışındaki “tebaa”sını teşkil ediyorlardı. Bu bağlamda Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında tam bir eşitlik söz konusu değildi. Gayrimüslimler sosyal hayat içerisinde bir takım farklı uygulamalara tâbi idiler (Bozkurt 1996: 19-20, Ortaylı 2002: 20, Kütükoğlu 2018: 185).

Bu farklılıklar katı bir şekilde sürekli uygulanmasa da devlet İslam Hukuku'nun tebaa konusundaki temel argümanlarını Tanzimat sürecine kadar idari anlamda korumayı sürdürmüştü. Buna uygun olarak da idarî bir hiyerarşik yapı tesis edilmişti. Devlet böylece gayrimüslimleri, başkent İstanbul'da dini temsilcileri bulunan (Rum ve Ermeni patrikhaneleri ile Yahudi Hahambaşılığı) üç dinî millete ayırarak, merkezî otoritesini kuvvetlendirdiğini düşünüyordu. Gayrimüslimler ile ilgili meselelerde devletin kendisine muhatap olarak kabul ettiği merciiler, başkentteki bu dini kurumlar ve onların yetkilileriydi. Ahalinin idaresi ve devlete karşı sorumlulukları da (vergi ödeme vs) bu kurumlar aracılığıyla yapılmaktaydı. Dolayısıyla bu yapı içerisinde Hristiyanlar, Rumlar ve Ermeniler olmak üzere iki millet üzerinden temsil edilmekteydiler. Etnik olarak Rum veya Ermeni olmayan Hristiyan topluluklar da inançlarının benzerliği, buldukları coğrafyada bir arada yaşadıkları diğer topluluklar ve gayrimüslim milletlere ait dinî kurumlara yakınlık gibi unsurlar dikkate alınarak, bu iki Hristiyan millettten birisinin içerisinde değerlendiriliyorlardı. Örneğin Bulgarlar, Rum milletine tâbi bir topluluk oldukları gibi; Süryaniler, Ermeni milleti içerisinde kabul edilen bir topluluktan (Bozkurt 1996: 11-14, Ercan 2011: 272-273, Güllü 2018: 27-28, Güllü 2019: 290-293).

Genel olarak Tanzimat sürecine kadar teşkilatlanması bu şekilde devam ettirilen gayrimüslimlerin idaresi, Tanzimat ve Islahat fermanları sonrası çok farklı bir şekle dönüşecektir. Bu döneme kadar, devletin gayrimüslimlere yönelik uygulamalarında esas unsurlar İslam Hukuku ve devlet otoritesinin sağlanması iken, özellikle Islahat Fermanı sonrası gelişen yapılanma ile gayrimüslimler farklı ve özerk olarak tanımlanabilecek, kendi içlerinde

teşkilatlanmış bir idari sisteme sahip olmuşlardı. Bu durum beraberinde birçok problemi de getirmişti. Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam eden karmaşık ve problemlı idari yapı, hem o dönemde hem de sonraki dönemde yapılan çalışmalarda farklı tanım ve tartışmalara sebebiyet vermiştir. Gayrimüslimlerin azınlık olarak tanımlanmalarına dâir görüşler de aslında bu tartışmaların neticesiydi. İdari yapıda zamanla yaşanan değişime de işaret eden Akgönül, Osmanlı toplumunda azınlıklardan bahsetmenin yanlışlığını şu şekilde açıklar (Akgönül 2011: 117):

Güncel bir prizmadan bakarak yapılmaya çalışılan analizler, Osmanlı toplumunu inceleyen çağdaş yazarların, sık sık azınlıklardan söz etmesine yol açmaktadır. Türk tarih yazımının, birçok alanda, Batı'nın metodları ve yaklaşımlarından esinlendiği bir gerçektir. Bu saptırma, maalesef bazen Osmanlı toplumunu incelemek söz konusu olduğunda da devreye girmektedir: *Milletler* azınlık değildir ve çok özgün ve dinamik olan *millet sistemi*, bir azınlıkları koruma rejimi değildir. Böyle bir şeyi savunmak, anakronizm yapmaktan başka bir şey değildir. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nu başlı başına bir blok olarak algılamak, bu imparatorluğun şu ya da bu özelliğinden, sanki yedi yüzyıl boyunca hiçbir değişiklik göstermemiş gibi bahsetmek, yanlışlığa düşmekten ibarettir. Osmanlı nüfusunu oluşturan çeşitli toplulukların, ne konumları ne yaşam koşulları ne de onlara olan yaklaşım 15 ila 19. yüzyıl arasında aynı kalmıştır.

Azınlık hukuku Türkiye'de Lozan Antlaşması sonrası uygulanmaya başlanmış olmakla birlikte, azınlıklarla ilgili çeşitli idari tartışmaların sürdüğü Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlanan birçok eserde de Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim milletlerin örgütlenişinin azınlık sistemi olarak değerlendirildiği görülür. Hukuk tarihçisi Ahmet Reşit, 1933 yılında yayımlanan eserinde azınlık kavramının dünyada genel olarak Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan antlaşmalarla resmileşerek kullanıldığını, Türkiye'de de Lozan Antlaşması sonrası azınlık hukukunun resmileştiğini ifade etmekle birlikte Osmanlı döneminden bahsederken gayrimüslimleri yine azınlık olarak tanımlar. "... Ekalliyetler bir memlekette ahalinin en büyük kısmından, ekseriyetinden, ırk, din veya mezhep yahut lisan cihetleriyle başka olan eşhas zümreleridir ki bizde din veya mezhep itibariyle cemaat tabir olunan kümelerdir" (Ahmet Reşit 1933: 3) diyerek,

tanımın aslında yeni olduğunu ancak Osmanlı tebaasını ifade etmek için kullanılmasının doğal olduğunu belirtir.

Kısacası Ahmet Reşit'e göre, Osmanlı döneminde azınlık ifadesinin kullanılmaması aslında bu kavramın literatürde var olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu bakış açısına göre, Lozan Antlaşması sonrası azınlık kavramının kullanıldığı ve azınlık hukukunun var olduğu bir dönemde yapılan çalışmalarda Osmanlı gayrimüslimlerinin azınlık olarak tanımlanması da doğrudur. Benzer görüşlerin, sonraki süreçte de tekrarlanması dolayısıyla kavramın Osmanlı dönemini ifade etmek için kullanımı yaygınlaşmıştır. Ancak Ahmet Reşit'in ifade ettiği gerekçe ile Osmanlı dönemi gayrimüslim idaresini bu şekilde tanımlamanın doğru olmadığı açıktır. Herşeyden önce, dönemin literatüründe azınlık kavramı vardır ve kavramla ilgili devletin son yıllarında birçok tartışma yaşanmıştır. 19. yüzyılda yaşanan gelişmeler nedeniyle ve II. Meşrutiyet döneminde vatandaşlık anlayışı hakkında yaşanan tartışmalarda azınlık kavramının kullanımı gündeme gelmiştir. Devlet ise yapısı ve idari anlayışı dolayısıyla kavramı resmî olarak kullanmamıştır. Bu açıdan, Lozan Antlaşması'na kadar olan süreçte, gayrimüslimlerin idaresindeki temel özellikler ve azınlık kavramının gündeme ne şekillerde geldiğini incelemek, konunun daha açık şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır.

Tanzimat Öncesi Dönemde Gayrimüslimlerin İdâresi

Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin statülerini azınlık olarak tanımlama tartışmaları yanında “millet sistemi” olarak ifade edilen yönetim anlayışının mâhiyeti ve amacı da uzun süre tartışılan bir husus olmuştur. Fatih döneminden itibaren millet sistemi olarak adlandırılan idari anlayışın, gayrimüslimlere idarî, malî, adlî ve hatta cezaî bakımdan kendi rûhânî reislerinin idaresi altında “özerk” bir yönetim hakkı verdiğine dair yaygın olarak kullanılan görüşün doğru olmadığı, özellikle Benjamin Braude, Paraskevas Konortas ve M. Macit Kenanoğlu'nun çalışmalarıyla ortaya konulmuştur. Bu konuda ilk ve en geniş çalışmalardan birini yapmış olan Braude, yukarıda bahsedilen yaygın görüşün “bir dizi efsaneden ibaret olduğunu” belirtir (Braude 1982: 69-88). Gayrimüslimlerin, en baştan itibaren özerklikle idare edildikleri görüşü, Osmanlı Devleti'nin çok hukuklu bir sistemle idare edildiği gibi yanlış bir sonuca neden olmaktadır. Hâlbuki Tanzimat öncesi döneme kadar devletin en temel referans kaynağı İslam Hukuku olmuştur (Kenanoğlu 2007: 59).

Devletin, gayrimüslimlerin idaresi ile ilgili oluşturduğu sistemle hedeflediği en temel husus, devlet otoritesini merkezden yerele en sağlıklı bir şekilde ulaştırabilmektir. Devlet, başkentinde bulunan dinî liderleri “millet başı” statüsünde tanıyarak, onları çeşitli yetkilerle donatmakta ve onlar üzerinden dinî hiyerarşi içerisinde lideri oldukları milletin idaresini sağlamaktaydı. Bunu da bir nevi “iltizam sistemi” ile yaparak, devletle yaşanacak uyum problemlerini çözmeyi ve dinî liderler üzerinden o milleti denetim altında tutmayı hedeflemekteydi. Bu açıdan, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimleri idaresi ve bu idareyle ilgili uygulamalarını millet sistemi olarak değil “ruhanî iltizam sistemi” olarak değerlendirmek gerektiği şeklindeki görüşler daha tutarlı ve doğru görünmektedir (Kenanoğlu 2007: 59-70, Konortas 1999: 64-72, Konortas 2011: 27-69). Özellikle Kenanoğlu'nun, Osmanlı Devleti'nin klasik dönem uygulamalarına odaklanan çalışması, Osmanlı arşiv belgeleri çerçevesinde meselenin daha net olarak anlaşılmasını sağlamaktadır. Kenanoğlu, *ruhanî (dinî) iltizam sisteminin* nasıl işlediğini şöyle açıklar (Kenanoğlu 2007: 60):

... Bu sistemde, herşeyden önce ruhanî reislerin atanması devletçe belli bir meblağ karşılığında yapılmaktadır. Bu meblağın ödenmesi gayrimüslim ruhanî liderlerin kendi cemaatleri üzerinde yetkilerini kullanabilmelerinin temel şartıdır. Tayin edilen meblağı ödemedikçe göreve başlamaları da sözkonusu olamamaktadır. İkinci olarak gayrimüslim ruhanî liderlerin kilise hukukundan ve hiyerarşik yapıdan kaynaklanan idarî ve malî yetkilerinin denetim dışı kalmaması, devlet otoritesinin kaybolmaması ve reyanın ezilmesinin önüne geçilebilmesi için, kilise adamlarının toplayacağı vergiler, iltizam usulü ile kontrol altına alınmıştır. Bu husus şu şekilde sağlanmıştır: Devlet tayin ettiği patriğe, tayin edildikleri esnada ödedikleri pişkeş haricinde, her yıl maktu bir meblağ ödeme mecburiyeti getirmiştir. Patrik kendi dinlerinin gereği olarak topladığı meblağlardan (tasadduk akçesi, patriklik ve metropolitlik rüsumu, kiliselere vakfedilen yerlerin gelirleri, ölen ruhbanların terekelerinin belli bir oranına el konulması vs.) devletçe üzerlerine tarh edilen maktu bir meblağı ödeyecektir. Yani bu maktu meblağın konulması ile devlet, ruhanî reislerin kendi cemaatlerinden toplayacağı vergileri (beratlarda tek tek saymak ve bunların dışında başka ad altında para toplamalarını önlemek suretiyle) hazinenin denetimi altına

almıştır. Patriğin, kendiliğinden, başka bir adla para toplamasının önüne bu şekilde geçilmiştir. Üstelik her yılın sonunda patrikhane ile hazinenin muhasebelerinin görülmesi sözkonusu olmaktadır. *Mirî rüsum (veya mir-i maktu veya mal-i mirî)* gayrimüslimlerin yıllık olarak ödemeleri gereken ve patriğin kendi cemaatinden toplayarak devlete ödemek zorunda olduğu meblağı ifade eder ...

Tanzimat Sürecinde “Millet”lerin Örgütlenişi Nasıldı?

Çok genel bir şekilde bahsedilen yukarıdaki idari yapılanma Tanzimat dönemine kadar ana hatlarıyla uygulanmaya devam etmişti. Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin, idarelerinde “özerklik” anlamına gelebilecek ayrıcalıklara sahip oldukları ve kısmen kendilerini “azınlık” olarak tanımlayarak vatandaşlık anlayışında değişim talepleri Tanzimat ve Islahat fermanları sonrası yürürlüğe giren uygulamaların neticesiydi. Dolayısıyla Tanzimat öncesi süreçle sonraki sürecin birbirinden tamamen farklı hukuki yapılara ve idarî anlayışa sahip olduğunu dikkate almak gerekmektedir. Tanzimat’la beraber devletin sağlamaya çalıştığı “eşit vatandaşlık” anlayışı, önceki dönemde geçerli olan birçok uygulamanın değişmesini zorunlu kılmıştı. Bu değişimi zorunlu kılan gelişmeler de yine gayrimüslim unsurlarla yaşanan çeşitli problemlere dayanmaktaydı. 1821 Yunan isyanı ve isyanın başarıya ulaşarak bağımsız bir Yunanistan’ın kurulması Osmanlı Devleti için idari anlamda bir travmaya neden olmuştu. Devlet, herhangi bir unsur ile bu şekilde bir olay dolayısıyla karşı karşıya gelmeyi beklememekteydi. Yaşananların, devletin de bir takım eksiklik ve yetersizliklerinden kaynaklandığını düşünen idareciler, idari yapıda ciddi değişikliklere gitmek için çalışmaya başlamışlardı. İsyanı takip eden süreçte Osmanlı Devleti, askerî teşkilattan yönetim ve vatandaşlık tanımına kadar birçok alanda yeniden yapılanmaya gidecek, sistemini önceki dönemlerden farklı bir anlayış üzerine oturtmaya çalışacaktı (Erdem 2011: 257-265). Gayrimüslimlerin de orduda görevlendirilmeleri ile başlayan değişimleri, yeni ayrılıkçı hareketlerle karşılaşmamak adına “Osmanlılık” vurgusunun ve “eşit vatandaşlık” anlayışının etkin olduğu yeni uygulamalar takip etmiş, Tanzimat Fermanı’nın ilânıyla bu eşitlik anlayışı resmi hale de gelmişti. Artık Müslümanların “millet-i hâkime” olarak değerlendirildiği Tanzimat öncesi söylem ve uygulamalar yerini eşitlik politikalarına bırakacaktı. Ancak Tanzimat sonrası devam eden değişiklikler, Kırım Savaşı sonrası ilân edilen Islahat Fermanı ile daha farklı bir şekle dönüşmüştü. Kapitülasyonların

birçok alanda devlet aleyhine genişletildiği bu süreçte, batılı devletlerin gayrimüslimleri himaye politikaları, gayrimüslimlerin idaresinde de birçok ayrıcalığın kabulüne sebep olmuştı. Islahat Fermanı ile birlikte gayrimüslimlere dâir idarî anlamdaki en köklü değişimler yaşanmıştı. Ferman ilân edilmeden önce, Sadrazam Âli Paşa, 1855 yılı Mayıs ayında Clarendon Kontu'na gönderdiği bir memorandumda, Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin dinî imtiyazlarından bahsederken ilk defa gayrimüslim milletlerden azınlık (minorité) olarak bahsetmişti (Koçunyan 2017: 66). Âli Paşa'nın böyle bir tanımlama yapması oldukça ilginçti. Paşa'nın tanımı, Osmanlı gayrimüslimlerinin statüsünü batılı devletlerin anlayacağı bir terimle ifade etme çabası olarak değerlendirilebileceği gibi bürokraside Tanzimat sürecinden itibaren değişen zihin yapısına da işaret etmekteydi. Âli Paşa'nın bu söylemi, idarede bir azınlık hukukunun kabul edilmesine neden olmamakla birlikte, gayrimüslimler kendilerini Islahat Fermanı sonrası yeni uygulamalarla resmi olmayan bir azınlık sistemi içinde ifade edeceklerdi. Gayrimüslimlerin idaresine yönelik fermanla ifade edilen en temel değişim, gayrimüslim milletlerin idarelerinin bizzat kendileri tarafından hazırlanacak olan “nizamnameler” aracılığıyla yazılı olarak belirleneceği hususuydu. Rum, Ermeni ve Yahudi milletleri için ayrı ayrı hazırlanacak olan ve kendi içlerinde idari yapılarını belirleyecek olan bu nizamnameler aslında her millet için – anadillerinde yayımlanan metinlerde de açıkça belirtildiği gibi - birer anayasa idi. Fermanın ilânından sonra hazırlıklarına başlanan nizamnameler, milletler içerisinde idari değişime direnen ve önceki dönemin etkin güçleri olan dini liderler ile aristokrasinin engel olma çabalarına rağmen birkaç yıl sonra tamamlanarak, onaylanmış ve yürürlüğe girmişti. Dini liderler otoritelerini kaybedecekleri için baştan itibaren nizamnamelere ve değişen idari sisteme muhalefet etmişlerdi. Fakat devletin idarede yapmak istediği değişimler ve gayrimüslim ahali içindeki sivil ve seküler güçlerin giderek güçlenmesi bu muhalefeti etkisizleştirmişti (Engelhardt 2017: 133-139). 1862 yılında Rum Milleti Nizamnamesi (*Düstur* 1289: 902-937), 1863'te Ermeni Milleti Nizamnamesi (*Düstur* 1289: 938-961) ve 1865 yılında da Hahamhâne Nizamnamesi (*Düstur* 1289: 962-975) onaylanıp yürürlüğe girerek, gayrimüslim milletlerin kendi içlerindeki anayasal idareleri başlatılmıştı. Her milletin kendi ana dilinde ve Türkçe olmak üzere ikişer nüsha olarak yayımlanan nizamnamelerin Türkçe metinlerinde “nizamname” denilirken, ana dillerinde açıkça

“anayasa” yazmaktaydı. Nizamnamelerin içeriği ve millet idarelerinde getirdikleri yeni uygulamalar, genel olarak Fransız İhtilali sonrası Avrupa’da gelişen yeni fikrî değişimlerden etkilenildiğini açıkça göstermekteydi. Osmanlı Devleti’nin henüz kendi anayasasının ve meclisinin bulunmadığı bu tarihlerde, nizamname hükümlerince patrikhaneler ve hahambaşılıklı dini, sivil ve karma olmak üzere üçer meclis kurulması, milletin dini ve sivil işlerinin de bu meclislerde halledilmesi öngörülmekteydi. Sivil halkın da millet idarelerine dâhil olduğu yeni sistemde, patrikler ve hahambaşı sadece cemaatlerinin dinî işlerinden sorumlu olacakları gibi dini liderlerin seçimini de teşkil edilen meclisler yapacaktı. Artık millet idarelerinde sadece din adamları değil siviller de vardı, hatta esas güç sivillerin eline geçmişti. Önceki dönemlerde olduğu gibi dinî liderler, devletin doğrudan tek muhatabı değillerdi. İdare ile ilgili bütün kararlar meclislerde alınacak ve o şekilde uygulanacaktı. Meclislerde de siviller, din adamlarına göre daha güçlü konumdaydılar. Kısacası artık tek başına patrikler ve hahambaşı üzerinden yürütülen bir sistem söz konusu değildi. Ayrıca fermanla aynı yıl imzalanan Paris Antlaşması’nda – fermana da atıfta bulunularak – Osmanlı Devleti’nin gayrimüslimlere dair yapacağı düzenlemelerden bahsedilmesi, bundan böyle ülkedeki gayrimüslim tebaa ile ilgili gelişmeleri uluslararası boyuta taşıyacaktı (Güllü 2015: 37, Güllü 2018: 111-112).

Nizamnamelerin uygulanışında en büyük sorun, zamanla yaşanan farklı gelişmelerin de tesiriyle, Ermeni Patrikhanesi’nde teşkil edilen karma meclisin – diğer adıyla meclis-i umuminin - çalışmalarında karşılaşılacaktı. Açıkça bir parlamento hükmünde olan ve II. Abdülhamit döneminde Ermeni sorunu ile ilgili yaşanan problemler dolayısıyla devletin en çok karşı karşıya geleceği makam olan bu meclis, yeni idari sistemin en temel çatışma noktası olmuştu. Rum Patrikhanesi’nde böyle bir meclis yoktu. Rum din adamları nizamnamelerine karma meclisle ilgili hükümleri dâhil etmemeyi başarmışlardı. Ancak sivil meclis vardı ve Rum Patrikhanesi’nde ve Rumların idaresinde artık siviller de söz sahibiydi. Aynı şey Yahudiler için de geçerliydi ancak Hahamhâne Nizamnamesi, din adamları ve onları destekleyenlerin etkinliği nedeniyle fiilen uygulamaya konulmamıştı. Buna bağlı olarak da Yahudilerin idaresinde farklı problemler ve toplum içindeki çekişmeler devam etmişti. Nizamnamelerin hükümleri ayrıntılı olarak incelendiğinde, yeni sistemin gayrimüslimlerin idarelerine getirdiği parlamenter ve özerk yapı daha net görülecektir (Güllü 2018: 116-169).

Bütün bu değişim ve yeni hukuki yapı, devletin uygulamalarında gayrimüslimleri resmen “azınlık” statüsüne çevirmiş değildi. Devlet, çok dinli ve kültürlü yapısını koruyarak bir merkezileşme çabası içerisindeydi. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda yaşadığı süreç aslında çok dinli/uluslu farklı ülkelerde de benzerleri yaşanan merkezileşme çabaları sonucu ortaya çıkmıştı. Merkezileşmeyi sağlamlaştırmanın önemli unsurlarından birisi “yazılı kural ve yönetmelikler”di. Gayrimüslim milletlerin idareleri için çıkarılan nizamnameleri, ilân ediliş süreçleri itibarıyla bu merkezileşme çabası içinde değerlendirmek doğru olacaktır. Amaç merkezileşme olmakla birlikte, sürece uygulamalar sonrası yaşananlar üzerinden bakıldığında, hedeflenen merkezileşme çabasının tam tersi bir sonuçla karşılaştığı görülmektedir. Merkezileşme çabasına bağlı olarak gelişen kurumsal modernleşme, gayrimüslimler nazarında devleti modernleştirirken aynı zamanda millileştirmekteydi. Buna bağlı olarak kendilerinin de millî bir idareye sahip olmaları doğaldı. Dolayısıyla modern/millî bir anlayışa dönüşme çabasında olan devletin gayrimüslimlerle ilgili yasal düzenlemeleri, gayrimüslim milletlerin de daha çok kendi içlerinde ve “millî” bir anlayışla idare edilmelerini meşrulaştırmıştı. Bu durum “öteki” ile birarada yaşama düşüncesini anlamsızlaştırırken toplumsal ayrışmayı derinleştirmişti (Reyhan 2007: 38). Bazı araştırmacılar tarafından, devlet resmen böyle bir tanımda bulunmasa da bu dönüşüm sürecinin gayrimüslim milletleri aslında “azınlık” haline getirdiği görüşü dile getirilmektedir (Davison 1982: 319-337, Stamatopoulos 2006: 253-273). Bu görüşte olan araştırmacıardan Elie Kedourie'ye göre, “... Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu geleneksel bir rejimin modern bir yönetime ve milletlerin azınlıklara nasıl dönüştüğünü gösteren iyi bir örnektir” (Kedourie 2004: 53). Dönüşümün gayrimüslim milletlerde milliyetçilik düşüncesinin yayılmasını sağladığını, sonradan Müslümanların da benzer bir sürece girdiğini ifade eden Kedourie, “azınlık” haline gelen gayrimüslimlerin devletten ayrılma isteklerinin arttığını ve artık kendilerini açıkça toplumun genelinden farklı hissettiklerini vurgular (Kedourie 2004: 53-54). Kedouire'nin vurguladığı şekilde, nizamnameler sonrası oluşan idari yapının ve yaşanan sürecin, gayrimüslimlerin *de facto* olarak bir azınlık sistemine sahip oldukları anlamına geldiği söylenebilir. Ancak bu durum resmî bir azınlık uygulamasına dönüşmemiştir ve hiçbir topluluk devlet tarafından azınlık olarak tanımlanmamıştır. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar, “eşit vatandaşlık” ve “Osmanlı milleti”

kavramları da istenildiği gibi toplumun geneli tarafından birleştirici bir anlayış ve ortak kimlik olarak benimsenmemiştir.

Nizamnamelerin uygulanışı ile ilgili en ciddi problemler II. Abdülhamit döneminde yaşanacaktır. Özellikle Ermeni Patrikhanesi'nde "Meclis-i Milli" adıyla teşkil edilmiş olan umumi meclisi devletin otoritesine aykırı kabul eden Sultan, devletin idari yetkilerine aykırı oldukları gerekçeyle gayrimüslim millet nizamnamelerini yürürlükten kaldırmak istemiş ancak batılı devletlerin sürece müdâhil olmaları ile başarılı olamamıştı. Kanun-ı Esasi yürürlükten kaldırılırken karşılaşılmayan dış baskılar nizamnameler için aynı konu gündeme geldiğinde sert bir şekilde kendini göstermekteydi. Zaman zaman bu durum ciddi krizlere de neden olmuştu. Hatta nizamnameler kaldırılmadığı gibi, Sultan'ın iktidarı süresince devam edecek olan itirazlarına rağmen, hem nizamnameler ve onlara bağlı olarak çalışan meclisler faaliyetlerine devam etmiş, hem de nizamnamelerde eksik olduğu düşünölen kimi hususlarla ilgili olarak yine batılıların müdahaleleri neticesinde yeni bazı maddeler metinlere eklenmişti. Neticede II. Abdülhamit dönemi boyunca da bu hukuki durum mevcut haliyle uygulanmaya devam edilmişti (Güllü 2016: 31-53).

Anayasanın Yeniden Yürürlüğe Girişi ve Yaşanan Tartışmalar

II. Abdülhamit döneminde özellikle Ermeni komitelerinin faaliyetleri neticesinde yaşanan Müslöman-Hristiyan çatışmaları, nizamnamelerin uygulanması konusundaki tartışmalar, giderek güçlenen muhalefete karşı Sultan'ın tavırları gibi nedenlerle idari yapıda yaşanan gerginliklerin Meşrutiyet'in geri gelişi sonrası sonlanacağı düşünölmekteydi. Yeniden "eşit vatandaşlık" ve "Osmanlı milleti" söylemlerinin güçlendiği bu dönemde, azınlık tartışması bir yana asayış sorunlarının dahi kısa sürede ortadan kalkacağı düşünölmekteydi. Bu şekilde, 1908 yılında anayasanın yeniden yürürlüğe girişi sonrası "Osmanlılık" vurgusunun her kesim tarafından destekleneceği beklenmekle birlikte – diğer hususlar gibi - kısa süre içerisinde bu beklenti de boşa çıkmıştı. Müslöman ve gayrimüslim aydınlardan bir kısmının o dönemde kaleme aldıkları çeşitli yazılarda gayrimüslimlerin azınlık statüsünde değerlendirilmeleri gerektiği vurgulanmaktaydı. Bu durum dahi "Osmanlılık" politikasının – özellikle gayrimüslim tebaa açısından - zihinlerde oturmadığının göstergelerindendi. Devlet ise ısrarla Osmanlı vatandaşlığı anlayışını oturtabilmek için uğraşmış, resmiyette azınlık

kavramını ve anlayışını bu dönemde de kullanmamıştı. Ancak Meşrutiyet'in ilânının hemen ertesinde, özellikle gayrimüslim kurumlarının çeşitli imtiyaz talepleri ile ilgili yaşanan problemler, hem o sırada hem de sonraki yıllarda gayrimüslimler için azınlık kavramının kullanılmasının gerekçelerini oluşturacaktı. Dönemin tartışmalarını inceleyen Türk aydınları arasında, gayrimüslimlerin artık ekalliyet (azınlık) olarak tanımlanmalarının doğal olduğunu düşünenler çoğalacaktı. Dönemi bu şekilde yorumlayanlardan Halide Edib, gayrimüslimleri Meşrutiyet döneminde de azınlık olarak tanımlıyor ve meşrutiyet düşüncesine zarar veren en temel şeyin “azınlıkların, meşrutiyetin sorumluluklarını üstlenmemeleri” olduğunu düşünüyordu (Halide Edib 1955: 86-87).

Anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi ile Osmanlı Hükümeti aslında gayrimüslimlerin idaresinde var olan çelişkinin farkındaydı. Kanun-i Esasi uygulanırken nizamnamelerin varlığı anlamsızlaşmıştı. Bu nedenle nizamnamelerin kaldırılması veya uygulamalarının sonlandırılması gündeme gelmişti. Tartışmalar yine özellikle Ermeniler ve Rumlar ile ilgili uygulamalarla ilgiliydi. Türk basınında Rum ve Ermeni Patrikhanelerinin “Osmanlı” kimliğinden ayrı birer “millet” olarak idare edildikleri nizamname hükümleri ve diğer ayrıcalıklarının kaldırılacağına dair çıkan bazı haberler üzerine, her iki patrikhane de bu haberlere şiddetle karşı çıkmışlardı. Meşrutiyetin sağlamaya çalıştığı toplumsal birliktelik karşısında patrikhanelerin bu sert çıkışları Türk kamuoyu tarafından olumsuz bir tavır olarak değerlendirilmişti (*Yeni Tasvir-i Efkâr*, 9 Ekim 1909: 1, *Tanin*, 10 Ekim 1909: 1).

Hükümet, anayasaya dayanarak böyle bir talepte bulunulduğunu ifade etmekteydi. Anayasanın yeniden yürürlüğe girişi sonrası gayrimüslimlerin idarelerinde düalist/ikili bir yapı oluşmuştu. Anayasa yeniden yürürlüğe girmiş ve tüm Osmanlı vatandaşları için tek hukukî yapı teşkil edilmişti. Fakat nizamnameler de hâlen yürürlükteydi. Dolayısıyla her iki hukukî yapının bir arada uygulanmaya devam edilmeye çalışılması birbiriyle çelişmekteydi. Anayasa tüm vatandaşların eşitliği anlayışı üzerinden bir “Osmanlılık” kimliği ortaya koymaya çalışırken, nizamnameler gayrimüslim milletlere “millî” bir anlayış ve yaşayış vermekteydi. Ancak bu çelişkili yapıya son vermek için hükümetin nizamnameleri yürürlükten kaldırması gayrimüslimlerin haklarının gaspı olarak değerlendirileceğinden böyle bir

uygulamaya gidilmemiş veya iç ve dış siyasette yaşanacak olumsuzlukları engellemek adına gidilememişti. Bunun yerine hükümet, - II. Abdülhamit'in de daha önce denediği gibi - nizamnameleri fiilî olarak etkisizleştirmeyi ve nizamnameler çerçevesinde getirilen kimi uygulamaları kaldırmayı denemişti. Bu tavır da gayrimüslim kurumları tarafından bir “hak gaspı” şeklinde değerlendirilecek ve hükümet bu çelişkili yapının sonlandırılmasını sağlayamayacaktı. Hatta Meşrutiyet dönemi boyunca nizamnamelerle ilgili yaşanan her tartışmada – özellikle Ermeni ve Rum patrikhaneleri – Kanun-i Esasi ile çeliştiği iddia edilen her hak ve uygulamaya yönelik eleştiriyi, “Fatih devrinden beri sahib oldukları kadim imtiyazların gasp edilmesi / yok sayılması” olarak değerlendirecek ve nizamnamelerin getirdiği ayrıcalıkları Fatih döneminden beri sürdürülen uygulamalarla aynı şekilde değerlendirerek savunacaklardı. Bu yanlış (veya kasıtlı) söylem bazı Türk aydınları tarafından (sonraki yıllarda da) tekrarlanmıştır. Millî Mücadele döneminde dahi benzer söylemleri görmek mümkündür (*İkdam*, 16 Aralık 1921: 1, *İleri*, 24 Aralık 1921: 1, *İkdam*, 2 Ocak 1922: 1). Gayrimüslim kurumları bu söylemle, nizamnameler sayesinde elde ettikleri millî hakları, Fatih dönemine kadar giden uygulamalar şeklinde ifade ederek bu hakları kaybetmemek için siyasî bir hamle yapmak düşüncesindeydiler. Türk aydınları ise – muhtemelen gayrimüslim kurumlarının iddialarına karşı benzer bir siyasi söylem olarak – gayrimüslim kurumlarına Fatih döneminden beri devletin kendilerine özerk statüde oldukları millî bir yaşam sunduğunu ancak onların bu hakları suistimal ettiklerini dile getirmeye çalışmaktaydılar. Ancak tartışılan bu hakların Fatih döneminden beri sürdürülmekte olan imtiyazlar olmadığı ortadaydı. Esas sorun nizamnameler ve bu yüzden Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan ikili yapıydı. 1912 yılında yaşanan bazı olaylar bu durumun daha da somutlaşmasını sağlamıştı. Öncelikle, 1912 yılında Meclis-i Mebusan seçimlerinin yenilenmesi kararının alınması ve seçim süreci gayrimüslimlerin hem devletle hem de Müslüman ahali ile ilişkilerinin oldukça gerginleşmesine neden olmuştu. Bu gerginlik dolayısıyla “ekalliyet (azınlık)” tabiri kamuoyunda daha sık kullanılmaya başlanmıştı. Hatta süreç içinde yaşanan tartışmalar üzerine kimi gazete ve dergilerde “bir memlekette azınlıkların konumunun nasıl olması” gerektiği şeklinde yazılar yayımlanmıştı. Ancak azınlık kavramı, çoğunlukla hâlen bir dinî veya etnik topluluğu ifade etmek için kullanılmamaktaydı. Örneğin Babanzâde İsmail Hakkı (Özdemir 2016: 240-241) ve Hüseyin Cahit (Yalçın) da dâhil

olmak üzere Ebuzziyâ Tevfik ve Abdullah Cevdet gibi isimlerin de içinde olduğu aydınlar, azınlık kavramını tamamen seçimler ve siyasi partiler üzerinden değerlendiriyorlar ve iktidarda olanları “ekseriyet (çoğunluk)”, muhalefeti “ekalliyet (azınlık)” olarak tarif ediyorlardı. Bu tanımlama, gayrimüslimler için – özellikle kendi dinî temsilcileri ve bazı aydınları tarafından - o dönemde sık sık tekrarlanmakta olan azınlık tanımlamasına karşı - hatta bu tanımlamanın yanlışlığına işaret eden – bir anlayış olarak da değerlendirilebilir. Zira birçok aydın dinî anlamda kullanılacak azınlık tanımlamasının toplumsal ayrışmayı artıracak görüşündeydi. Hüseyin Cahit'e göre, “ekalliyet, Meclis-i Mebusan'da ekalliyette kalmış veya bir partiye bağlı olmayarak tek başına hareket eden kişi ve kişilere denirdi.” Bu açıdan “ekalliyet hukuku” söyleminin karşılığı mecliste aranmalıydı. Ekalliyet hukuku söylemi, her unsurun kendi hukukuna sahip olması şeklinde yorumlanamayacağı gibi Osmanlı tebaası olan unsurların hepsinin farklı bir hukuka sahip oldukları gibi bir söylem de yanlıştı. Ülkede “müşterek ve umûmî” bir hukuk bulunmaktaydı ve herkes bu hukuka tâbi idi. Meşrutî bir devlette aksini iddia etmek mümkün olamazdı (Sancaktar 2009: 264-265, *Tanin*, 16 Mayıs 1910: 1).

Ebuzziyâ Tevfik ve Abdullah Cevdet'in görüşleri de aynı bağlam içerisindeydi. Ebuzziyâ Tevfik, Mecmûâ-yı Ebuzziyâ'da yayımlanan “ekalliyet” başlıklı bir makalesinde, “ekseriyet” ile “ekalliyet” arasındaki ilişkilerin – özellikle seçim dönemlerinde – nasıl olması gerektiğini Avrupa'dan çeşitli örneklerle anlatmıştı. Daha çok azınlıkların haklarının korunması vurgusunun dikkat çektiği yazı “fırka (parti)” örnekleri üzerinden çoğunluğun azınlığa karşı yaklaşımının nasıl olması gerektiğini anlatıyordu (Ebuzziyâ Tevfik 1912: 361-363).

Aynı şekilde Abdullah Cevdet de “azınlık” kavramını etnik ya da dinî ayrımla değil siyasî cephe açısından değerlendirmekteydi. 1912 yılında *İçtihad* dergisinde yayımladığı iki yazıda bu hususu ele almış ve o da Avrupa'dan örneklerle partiler arası ilişkileri azınlık kavramı üzerinden incelemişti. (*İçtihad* dergisinin 1912 yılı Mart ayı sayılarında yayımlanan bu makaleler, yazarın sondaki notlarına göre yaklaşık bir yıl önce 1911 yılı Şubat – Mart aylarında yazılmıştı.) İktidarda olan “çoğunluk” demektî ve esas vazifesi tüm vatandaşların iyiliğini gözeten politikalar üretmek olmalıydı. “Azınlık” ise muhalefeti ifade etmekteydi ve azınlığın çoğunluk haline gelmesi en

meşru haklarının başında gelmekteydi. Azınlıkların çoğunluğa karşı siyasî mücadelelerinde onların haklarını koruyup gözeten en önemli örnek olarak ise İngiltere'yi göstermekteydi (Abdullah Cevdet 1912a: 1010-1012). “Azınlık”, “çoğunluk” haline gelme çalışmalarını siyasî mücadele ile yapmalı ve “azınlık” ile “çoğunluk” arasında görev ve vatandaşlık itibarıyla herhangi bir fark olmadığını bilincinde olmalıydı. Her iki grubun da temel hedefi vatanın selâmeti, devletin ve milletin yükselmesi için çalışmak olmak zorundaydı. “Azınlık” kavramını da sadece bu çerçevede kullanmak gerekmekteydi (Abdullah Cevdet 1912b: 1015-1017). Abdullah Cevdet, İttihad'taki yazılarının bazılarını başka gazetelerde de yayımlamış, ayrıca bunlar dışındaki çeşitli yazılarında da aynı görüşlerini tekrarlamıştı (Arıkan 2009: 9).

Millet – Cemaat Tartışmaları: Milletın Adı Osmanlı mıdır?

Azınlık kavramı hükümet tarafından resmi bir söylem olarak zaten kullanılmamakla birlikte aslında Türk kamuoyunda da net ve genel bir kullanıma sahip değildi. Halide Edib örneğinde görüldüğü gibi sonradan bu dönemi anlatan yazarlar, azınlık tabirini Lozan sonrası oluşan azınlık statüsüne bağlı olarak, geçmişe dönük bir şekilde kullanmışlardı. Vatandaşlar arasında herhangi bir ayrılığın doğru bulunmadığı ve siyasî/toplumsal hayatın temelde Meşrutiyet'in getirileri üzerinden değerlendirilmesi gerektiği görüşü o dönemde kamuoyunda hâlen egemendi. Ancak gayrimüslim toplumlarının seçim ve benzer konular hakkındaki tavırları kamuoyunun bir kısmını da gayrimüslimlere karşı sertleştirmekteydi. 1912 seçimlerine giden süreç ve sonrasında yaşanan tartışmalar, her kesimin fikren radikalleşmeye başladığını daha açık bir şekilde göstermişti. Seçim süreci farklı milletlerin ittifaklarına sahne olmuştu. Patrikhaneler ve siyasî partiler çeşitli ittifaklar için arayış içine girmişlerdi. Süreç boyunca Ermenilerle birlikte Rumlar ve Bulgarlar gibi diğer gayrimüslim gruplar meclise daha çok mebus gönderme mücadelesini sürdürecektlerdi. Bu amaçla gayrimüslim gruplar arasında 1908 seçimlerinde olduğu gibi çeşitli ittifak teşebbüsleri yaşanmıştı. Türk kamuoyu ise bu tavırları mecliste Türk mebusların sayısını azaltma girişimi olarak değerlendirmekteydi. Örneğin Hüseyin Cahit (Yalçın), “seçim meselesine din veya ırk merkezli değil siyasî program çerçevesinde bakılması gerektiğini” belirtiyordu. Meclise girecek genel mebus sayısı sabit kalırken, gayrimüslimlerin mebus sayılarını artırmak istemelerinin altında

farklı “maksad”lar olduğunu düşünen Hüseyin Cahit, “Osmanlı milleti arasında kötü izlenimlerin ve anlayışların doğmasına sebep olacak hareket ve düşüncelerden kaçınılmasını, aksi hareketlerin Türklere karşı bir cephe oluşturma olarak değerlendirileceğini” ifade ediyordu (Sancaktar 2009: 328). Bu görüşe karşı ortaya konulan karşı tez ise, 1908’de Meşrutiyet’in yeniden ilânından sonra gayrimüslimlerin birçok alanda hızlı bir ilerleme göstermeleri karşısında, İttihatçıların onları engelleyebilmek için problemler çıkardıklarıydı. Jön Türkler, yapılan inkılapların daha çok gayrimüslimlerin işine yaradığını görmüşler ve kendilerince buna karşı önlemler almışlardı. Buna dayanak olarak da yine Hüseyin Cahit’in (ki *Tanin Gazetesi*’ndeki yazılarıyla İttihat ve Terakki’nin yarı resmi sözcüsü olarak kabul edilmekteydi), Kasım 1908’de kaleme aldığı bir yazısında “imparatorluğun kaderinin sadece Türkleri yani millet-i hâkime’yi ilgilendirdiğini” dile getirmesi gösteriliyordu (Georgeon 2006: 26).

Fakat mebusan seçimleri bağlamında düşünüldüğünde, hem İttihat ve Terakki’ye hem de Hüseyin Cahit özelinde siyasi program merkezli hareket edilmesini savunan fikir adamlarına karşı bu eleştirinin isabetli olmadığı görülecektir. Zira ülkedeki tüm kesimler arasındaki yakınlığı artırma hedefi ve umuduyla tekrar yürürlüğe konmuş olan Kanun-ı Esasi ve ona bağlı olarak yapılan seçimlerin, etnik ve dini farklılıklar üzerinden şekillenecek siyasi söylemlerle yürütülmesini savunanlar bazı gayrimüslim yetkililer olmuştur. Ortak aday ve tüm kesimleri kapsayan siyasi program taraftarı olan İttihatçıları veya kimi Türk düşünce adamlarını, diğer etnik grupları engellemeye çalışmakla suçlamak, Meşrutiyet’in ana hedefini de yok saymak anlamına gelmektedir. Tüm bu tartışmalar arasında Türk kamuoyunda en çok vurgulanan husus, “Osmanlı milleti” anlayışına bağlı kalınması isteği olmuştur.

Ancak gayrimüslim temsilcilerince genel olarak bu anlayışa aykırı talep ve itirazların geldiği görülmekteydi. Ermeni Patrikhanesi ile hükümet arasında, yine 1912 seçimleri dönemine denk gelen ve bu konuya paralel olan başka bir tartışma, bu husustaki problemi daha açık bir şekilde göstermektedir. Dönemin Ermeni Patriği Ohannes Arşaruni Efendi, 1912 yılı Şubatında berâtını aldıktan yaklaşık beş ay sonra (Temmuz ayı içinde) Adliye ve Mezahib Nezareti’ne sunduğu bir takrirden; patriklik berâtında, temsil ettiği Ermeni milletinden bahsedilen yerlerde önceki patriklerin berâtlarında

olduğu gibi “Ermeni milleti” ibaresi kullanılmayarak “millet” kelimesi yerine “cemaat” ifadesinin konulmuş olduğunu beyan ederek, “Ermeni milleti” yerine “Ermeni cemaati” denilmesinin doğru olmadığını belirtip, berâttaki bu durumun seleflerinin berâatlarında olduğu şekilde düzeltilmesini istedi. Nezaret de patriğin şikâyetini haklı buldu ve hem önceki patriklerin berâatlarında hem de Ermeni Milleti Nizamnamesi’nde “Ermeni milleti” ifadesinin kullanıldığını, bu açıdan “Ermeni cemaati” tabirinin doğru olmadığını belirterek, patriğin berâtında istenen tashihin yapılarak kendisine tekrar iadesini istedi. Nezaretin de dile getirdiği gibi patrik şikâyetinde haklıydı. 1863 tarihli nizamnamenin ilânından beri Ermeniler “millet” statüsünde temsil ediliyorlardı. Ancak hükümetin de “millet” yerine “cemaat” ifadesini kullanmaktaki kastının, seçim tartışmalarında da dile getirildiği gibi, “Osmanlı milleti” kavramına vurgu yaparak, Kanun-ı Esasi’nin hedeflediği toplumsal kaynaşmayı artırmaya çalışmak olduğu açıktır. Ancak sadece Ermeniler özelinde düşünöldüğünde dahi, patrikhanenin hem bu konuda hem de seçim konusunda yaptığı çıkışların, hükümeti bu toplumsal birliktelik ve “Osmanlılık” gibi konularda ciddi anlamda soru işaretleriyle karşı karşıya bıraktığı görölmektedir. Her kesimin, Kanun-ı Esasi taraftarı olduğunu ifade etmesine ve söylemde “Osmanlı vatandaşlığı”nı savunmasına rağmen, temel manada kendi milleti üzerine vurgu yapmaya devam ettiği görölmekteydi (Güllü 2015: 404-406).

Anâsır-ı Gayrimüslime’den Ekalliyet’e: Millî Mücadele Döneminde Ekalliyet (Azınlık) Kavramının Kullanılması

Birinci Dünya Savaşı sürecinde yaşanan farklı problemlerle birlikte gayrimüslim ahalinin hukuki statüsünde azınlık uygulaması şeklinde bir değişiklik yaşanmamıştı. Kapitöasyonların kaldırıldığı böyle bir dönemde hükümet, devlet otoritesine aykırı görölen birçok uygulamaya son vermişti. İdari yapılanmada düzenlemelere gidilmiş, nizamnameler kaldırılarak özellikle Ermeni milleti için yeni bir nizamname hazırlanmıştı. Bütün bunlarla birlikte savaş sırasında da bir azınlık hukuku getirilmemişti ve gayrimüslimlerin idareleri ile ilgili devletle bir kopuş yaşanmamıştı. Fakat savaş sonrası hem ilişkiler hem de idari yapı tamamen farklılaşacaktı. Savaş sırasında kaldırılan nizamnameler de İtilaf Devletleri tarafından yeniden yürürlüğe konulacaktı. Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra, özellikle Ermeni ve Rum tebaa ile devlet arasındaki ilişkiler tamamen

kopmuştu. Mütareke dönemi, sonraki yıllarda Türkiye'nin azınlık politikalarına da tesir edecek önemli bir dönüm noktası teşkil etmekteydi. Mütarekeden kısa süre sonra Rum Patrikhanesi, önce Rum okullarında Türkçe eğitimi yasaklamış (Alexandris 1992: 56), ardından Osmanlı tebaası Rum ahaliye yayınlanan bir beyannâme ile Rumların artık Osmanlı vatandaşı olmadıkları ilân edilmiş (Jaeschke 1991: 51), daha sonra da Rum kiliselerinde okutturulan bir kararla “patrikhanenin Yunanistan'la birleştiği” açıklanmıştı (Alexandris 1992: 56-57). Rum Patrikhanesi'nin politikalarını Ermeni Patrikhanesi de desteklemekteydi. İki kilise resmen birlikte hareket etme kararı almışlar, bu işbirliğini yazılı bir hale getirerek barış görüşmelerinin yürütüldüğü konferansa ileterek, ortak taleplerinin desteklenmesini istemişlerdi. Bu politika çerçevesinde İstanbul'da bulunan İtilaf devletlerine bağlı işgal birlikleri ile Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusu da Ermeni ve Rum patrikhaneleri tarafından destekleneceklerdi. Millî Mücadele aleyhine açıktan yürütülen bu politikalar, Ermeni ve Rum tebaa ile Kuva-yı Milliye hareketini baştan itibaren karşı karşıya getirmişti (Güllü 2009: 575-605).

Patrikhaneler tarafından oluşturulan ittifak ve bu bağlamda Ermenilerin ve Rumların özellikle Millî Mücadele aleyhine yürüttükleri faaliyetlere karşılık, başta İngilizler olmak üzere batılı devletlerin Türkiye'deki gayrimüslimler lehine söylemleri kamuoyunun bu husustaki tepkilerinin artmasına neden olmaktadır. Anadolu'daki gayrimüslimlerin himâyeleri ve haklarının korunması hususunda İngilizlerin çeşitli söylemleri üzerine Türk kamuoyunda “ekalliyet hukuku” hakkında geçmişten örneklerin verildiği ve mevcut durum hakkında gayrimüslimlerin eleştirildiği yazılar yer almaya başlamıştı (*İleri*, 23 Aralık 1919: 1-2, *İkdam*, 13 Ocak 1920: 1). Kamuoyunun tepkilerine rağmen, Ermeni ve Rum Patrikhaneleri'nin faaliyetleri karşısında gayrimüslimlere yönelik sert söylemleri ile birlikte ne Mustafa Kemal Paşa ne de dönemin diğer önde gelenleri ve yetkilileri gayrimüslimler için hâlâ “azınlık” tabirini kullanmamaktaydılar. Bütün eleştiri ve suçlamalara karşılık, gayrimüslimler “memleketteki unsurlar” arasında zikredilerek “anâsır-ı gayrimüslime” şeklinde tanımlanmaktaydılar (*İkdam*, 22 Ekim 1919: 1, *İleri*, 21 Ekim 1919: 1). Azınlık söylemi hâlen kamuoyunda aydınlar tarafından dillendirilen, batılı devletlerin Türkiye'ye karşı tavırları nedeniyle de – onlara olan tepkinin yansımalarıyla - ısrarla vurgulanan fakat resmîyette karşılığı olmayan bir söylemdi. Erzurum ve

Sivas kongrelerinde alınan kararlarda dahi – özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde – Ermenilerin yaptıkları faaliyetlere atıflar yapılarak bölgedeki Müslüman unsurların güçlü tutulması gerektiği vurgulanırken, gayrimüslimlerden yine azınlık olarak bahsedilmemişti (Sarı 1986: 63-66). Aynı söylem, 1920 yılında Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasına kadar faaliyetlerine devam eden İstanbul'daki meclis için de geçerliydi. Orada da gayrimüslimlerden bahsedilirken hâlen “anâsır-ı gayrimüslime” denilmekte, azınlık tanımı kullanılmamaktaydı. Ancak Meclis-i Mebusan'da onaylanan Misak-ı Milli'nin beşinci maddesinde gayrimüslimlerden “ekalliyet (azınlık)” olarak bahsedilmekte ve oluşturulacak ekalliyet hukuku çerçevesinde diğer ülkelerdeki Müslüman azınlıkların sahip oldukları haklara onların da sahip olacakları ifade edilmekteydi (Budak 2003: 155-182). Bunun üzerine meclis gayrimüslimlerden artık azınlık olarak bahsedecek, Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra yeni meclis de gayrimüslimlerden artık “azınlıklar” olarak bahsedecektir. Elbette bu resmî hâle getirilmiş bir azınlık anlayışı değildir ancak Lozan Antlaşması'nda oluşacak olan statünün fikrî altyapısı bu dönemde oluşmuştur (Bayır 2017: 92-98).

Ayrıca Milli Mücadele döneminde azınlıklardan bahsedilirken kastedilen esas olarak Hristiyanlar; Hristiyanlar arasında da Rum ve Ermeniler'di. Kısacası azınlık olarak devletin özellikle Mondros Mütarekesi sonrası çatışma içinde olduğu milletler kastedilmekteydi. Buna bağlı olarak da azınlık terimi tamamen olumsuz bir manada kullanılmaktaydı. Avrupalı devletlerin, Türkiye'nin azınlık olarak kabul edilecek vatandaşlarına yönelik “himaye” söylemleri ise Türk kamuoyunda tepki ve eleştirilerle karşılık buluyordu (Süreç boyunca yaşanan tartışmalara örnek olarak bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Aralık 1921: 1, *İkdam*, 2 Ocak 1922: 1, *İkdam*, 31 Ocak 1922: 1, *İkdam*, 20 Aralık 1922: 3).

Lozan Antlaşması imzalanana kadar azınlık kavramı bu anlayış içerisinde kullanılmaya devam edilecekti. Konferans sırasında azınlıklarla ilgili yaşanan tartışmalar da yine ağırlıklı olarak Ermeni ve Rumlar üzerinde yoğunlaşmıştı (Abdurrahman Şeref 1923: 2). Musevîler ve Millî Mücadele sırasında kurumsal olarak devletle çatışmaya girmemiş olan Süryaniler gibi Hristiyan topluluklar Lozan Antlaşması öncesi azınlık tartışmalarının dışında görülüyorlardı. Bu tavra etkin eden temel faktör, Musevî Hahambaşılığı ile

Süryani Patrikhanesi'nin Millî Mücadele sırasındaki faaliyetleriydi. Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada hahambaşılık vazifesinde Haim Nahum Efendi bulunmaktaydı. İttihatçılara yakınlığı ile tanınan ve Siyonizm karşıtı olan Haim Nahum, mütareke sonrası Osmanlı Devleti yanlısı bir siyaset izlemişti. Daha sonra da Kuva-yı Milliye ve Millî Mücadele lehine beyânlarda bulunmuş, Mustafa Kemal Paşa'nın mücadelesinin haklılığını vurgulamıştı. 1920 yılında Haim Nahum'un istifa etmesi sonrası hahambaşı vekili sıfatıyla göreve gelen Haim Moşe Bejerano da benzer tavırlara sahipti. O da Millî Mücadele süresince Ankara Hükümeti yanlısı siyaseti sürdürdüğü gibi, barış antlaşmasıyla belirlenecek azınlık tanımına Musevilerin de dâhil edilmesine ve Avrupalıların azınlık politikalarına itiraz etmişti. Süryani Patrikhanesi de Millî Mücadele süresince benzer bir politika takip etmişti. Süryani Patriği İlyas Şakir Efendi, Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti lehine sürdürdüğü politikalarla birlikte, hahambaşılık yetkilileri gibi Avrupa devletleri tarafından gündeme getirilen azınlık söylemine de karşı çıkmaktaydı. Hatta bu tavrını Lozan Konferansı sırasında da devam ettirecek ve Süryanilerin Türkiye'nin azınlık tanımına dâhil edilmemesini isteyecekti (Güllü 2019: 311-313). Her iki kurumun takip ettiği benzer siyaset dolayısıyla, Ankara Hükümeti ile birlikte Türk kamuoyu tarafından Museviler ve Süryaniler azınlık tartışmalarının dışında kabul ediliyorlardı (Güllü 2018: 321-333, *İkdam*, 23 Haziran 1922: 1, *İleri* 9 Şubat 1923: 1-2, *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Mart 1923: 1). Hatta Süryaniler açısından bu durum Lozan Antlaşması sonrası da devam edecekti. Patrik İlyas Şakir'in azınlık tanımına itirazları ve Süryanilerin azınlık olarak kabul edilmemeleri yönünde basına verdiği demeçler nedeniyle, antlaşmada gayrimüslimlerin azınlık oldukları ifade edilmesine rağmen Lozan sonrası Türkiye, Süryanileri azınlık toplumları arasında değerlendirmemişti. Azınlık hukuku, Osmanlı Devleti'nin klasik dönem uygulamalarında gayrimüslim milletlerin başkentteki idarî kurumlar üzerinden teşkilatlanmasına benzer olarak, sadece Rum, Ermeni ve Yahudiler için tanınmıştı (Güllü 2018: 415-421).

Sonuç

Osmanlı Devleti, tebaası olan gayrimüslim milletlerin hukuki statülerini – İslahat Fermanı sonrası değişen idarî yapıya rağmen – hiçbir zaman bir ekalliyet (azınlık) statüsü olarak tanımlamamıştı. Devletin yapısı itibarıyla herhangi bir unsur hakkında bu şekilde bir tanımlama yapılması gerçekçi

olmazdı. Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar bu şekilde bir hukuki statü oluşmamış, azınlık hukuku ve azınlık tanımı Lozan Antlaşması sonrası artık millî bir devlet statüsünde olan Türkiye Cumhuriyeti'nde kullanılmaya başlanmıştı. İslahat Fermanı sonrası oluşan idârî yapının *de facto* (fili) bir azınlık uygulaması olduğu görüşü, süreci anlamlandırmak açısından doğru görülmekle birlikte, devletin resmî olarak böyle bir tanımlama ve uygulamada bulunmadığı unutulmamalıdır. Sürece kapitülasyonların etkisi ve batılı devletlerin baskılarının da önemli tesirlerinin olduğu yine hatırd tutulmalıdır. II. Meşrutiyet dönemine kadar gayrimüslimlerin idaresiyle ilgili tartışmalar devam etmiş, anayasanın yeniden yürürlüğe girmesiyle bu tartışmaların da sonlanacağı beklenmekle birlikte bu beklenti de yine boşa çıkmıştı. Anayasa, problemi çözmek bir yana – gayrimüslim millet nizamnâmeleri de hâlen yürürlükte olduğu için - idârî olarak düalist bir yapıya sebebiyet vermiş, bu durum da beraberinde yeni problemler getirmişti. Diğer taraftan 1908 yılında anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra gayrimüslimlerin kendilerini daha çok azınlık olarak tanımlamaya başladıkları, Türk kamuoyunun da kısmen benzer bir söylemi kullanmaya başladığı görülmektedir. Kamuoyunun, gayrimüslimlerin idaresinde görülen *de facto* ve *düalist* yapının değiştirilemeyeceğini düşündüğü ve mevcut yapıyı net bir şekilde tanımlamayı daha doğru gördüğü söylenebilir. Yaşanan siyasi ve toplumsal sürecin gayrimüslimlerin fiilî olarak azınlık anlayışıyla hareket etmelerine neden olduğu ve devletin kimi uygulamalarının bu durumu destekler nitelikte olduğu da iddia edilebilir. Fakat devlet, Meşrutiyet döneminde de resmî olarak hiçbir zaman bir azınlık sistemi çerçevesinde hareket etmemiş ve böyle bir adlandırmada da bulunmamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da yeni ortaya çıkan millî devletlerdeki farklı etnik ve dinî toplulukları azınlık olarak tanıma süreci, dünya genelinde azınlık hukuku ve anlayışının yayılmasına neden olmuştur. Bu açıdan, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı süreç, dünyada yaşanan benzer tartışmaların da bir yansımasıdır. Örneğin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da azınlıkların tanınması ve hukukî haklarının kabulü gibi konularda problemlerle bir süreç yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası netleşen ve Milletler Cemiyeti'nin kuruluşundan itibaren uluslararası hukuk bağlamında değerlendirilmeye başlanan azınlık hukuku uygulamaları Türkiye'de de hayata geçecektir. Uluslararası hukuk prensipleri çerçevesinde hazırlanan Misak-ı Milli metninde azınlık kavramının kullanılmasını da uluslararası

hukuk ilkelerinin dışında kalmama kaygısı şeklinde değerlendirebiliriz. Milli Mücadele sonrası, millî devleti inşa eden Türkiye de sürece paralel olarak, aynı kaygı doğrultusunda ve Lozan Antlaşması'nda belirlenen hükümler çerçevesinde azınlık hukukunu belirlemiştir. Lozan Konferansı sırasında yaşanan uzun tartışmalarda etnik azınlık tanımını kabul etmeyen Türkiye, sadece gayrimüslimleri azınlık olarak tanımıştır. Dolayısıyla bugün de Türkiye'de sadece gayrimüslimler azınlık statüsünde bulunmaktadır.

Kaynaklar

Dönemin Gazete ve Dergileri

Hâkimiyet-i Milliye

İçtihad

İkdam

İleri

Mecmûâ-yı Ebuzziyâ

Millî Gaye

Tanin

Yeni Tasvir-i Efkâr

Resmî Yayınlar

Düstur (1289). Cüz-i Sâni, Birinci Tertib, C. 2, Dersaadet: Matbaa-i Amire.

Telif Eserler

Abdullah Cevdet (1912a). "İslahât-ı İntihâbiyye ve Ekalliyetlerin Roprezentasyonu".

İçtihad 3 (41): 1010-1012.

Abdullah Cevdet (1912b). "Ekalliyetin Vazifesi". *İçtihad* 3 (42): 1015-1017.

Abdurrahman Şeref (1923). "Ekalliyetler Mes'elesi". *Millî Gaye* 1 (8): 2-3.

Ahmet Reşit (1933). *Ekalliyetlerin Himayesi*. İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya.

Akgönül, Samim (2007). *Türkiye Rumları – Ulus Devlet Çağından Küreselleşme*

Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci. Çev. Ceylan Gürman. İstanbul:

İletişim Yay.

Akgönül, Samim (2011). *Azınlık: Türk Bağlamında Azınlık Kavramına Çapraz*

Bakışlar. İstanbul: bgst Yay.

Alexandris, Alexis (1992). *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations*

1918-1974. Athens: Centre for Asia Minor Studies.

Arıkan, Zeki (2009). "Dr. Abdullah Cevdet Hak Gazetesinde". *OTAM – Ankara*

Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 25: 1-32.

- Bayır, Derya (2017). *Türk Hukukunda Azınlıklar ve Milliyetçilik*. Çev. Ülkü Sağır. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Bozkurt, Gülnihâl (1996). *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*. Ankara: TTK Yay.
- Braude, Benjamin (1982). "Foundation Myths of the Millet System". *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*. C. I – The Central Lands. Ed. B. Braude – B. Lewis. New York – London: Holmes & Meier Publishers. 69-88.
- Budak, Mustafa (2003). *İdealden Gerçeğe: Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*. İstanbul: Küre Yay.
- Davison, Roderic H. (1982). "The Millets as Agents of Change in the Nineteenth-Century Ottoman Empire". *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*. Ed.: B. Braude – B. Lewis. C. I – The Central Lands. New York – London: Holmes & Meier Publishers, Inc. 319-337.
- Ebuzziyâ Tevfik (1912). "Ekalliyet". *Mecmûâ-yı Ebuzziyâ* 31 (128): 361-363.
- Engelhardt, E. P. (2017). *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i İslahatı 1826'dan 1882'ye*. Çev. Ali Reşad. Yay. Haz. Erol Kılınc. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercan, Yavuz (1992). "Kurumsal Açından Gayri Müslimler (Azınlıklar)". *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları: Osmanlı İmparatorluğu Dönemi*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay. 305-342.
- Ercan, Yavuz (2011). *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Azınlık Sorunu – İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Kalan Sorunlar -*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Erdem, Yusuf Hakan (2011). "The Greek Revolt and the End of the Old Ottoman Order". *The Greek Revolution of 1821: A European Event*. Ed. Petros Pizaniyas. İstanbul: The Isis Press. 257-265.
- Eyyupoğlu, İsmail (1999). "Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşına Kadar Osmanlı Devleti'nde Azınlık Problemi". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 11: 247-264.
- Fodor, Pál (2012). "Minorities in the Ottoman Empire". *At the Gate of Modernism: Qajar Iran in the Nineteenth Century*. Ed. Éva M. Jeremias, Piliscsaba: The Avicenna Institute of Middle Eastern Studies. 21-29.
- Georgeon, François (2006). "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Yükseliş (1908-1914)". *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930 (Seçilmiş Makaleler)*. Çev. Ali Berktaş. İstanbul: YKY.
- Güllü, Ramazan Erhan (2009). "Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 75: 575-605.
- Güllü, Ramazan Erhan (2015). *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*. Ankara: TTK Yay.

- Güllü, Ramazan Erhan (2016). “İstanbul’da Ermeni-Rum Kiliseleri Krizi ve Ermenilere Tanınan Yeni İmtiyâzlar (1890-1891)”. *OTAM – Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 38: 31-53.
- Güllü, Ramazan Erhan (2018). *Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi – Osmanlı’dan Cumhuriyet’e* -. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güllü, Ramazan Erhan (2019). “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Süryani Kilisesi ve Süryanilerin İdaresi”. *Osmanlı Araştırmaları* 53: 287-319.
- Halide Edib (1955). *Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*. İstanbul: Doğan Kardeş Yay.
- Jaeschke, Gotthard (1991). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*. Çev. Cemal Köprülü. Ankara: TTK Yay.
- Kedourie, Elie (2004). “Ortadoğu’da Etnisite, Çoğunluk ve Azınlık”. *Orta Doğu’da Etnisite, Çoğunculuk ve Devlet*. Çev. Zafer Avşar. Eds. Milton J. Esman – Itamar Rabinovich. İstanbul: Avesta Basın Yay. 47-56.
- Kenanoğlu, M. Macit (2007). *Osmanlı Millet Sistemi – Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yay.
- Koçunyan, Aylin (2017). *The Millet System and the Challenge of Other Confessional Models, 1856-1865*. Ab Imperio. 1/2017. 59-85.
- Konortas, Paraskevas (1999). “İstanbul Rum-Ortodoks Patrikhanesi ile Osmanlı Yönetiminin Birlikte Yaşamı (1453-1923)”. *İdea Politika* 4: 64-72.
- Konortas, Paraskevas (2011). “Tarihi Uzlaşma’dan Entente Cordial’e: İstanbul Ortodoks Patrikhanesi ile Osmanlı İdaresi Arasında İdeolojik ve Siyasi Amaç Birliği (15. Yüzyıl Ortası – 16. Yüzyıl Sonu)”. *Tarihî, Siyasi, Dini ve Hukuki Açından Ekümenik Patrikhane*. Çev. Yaman Aksu. Der. Cengiz Aktar. İstanbul: İletişim Yay. 27-69.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2018). *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdi Yapısı*. Ankara: TTK Yay.
- Mango, Andrew (1985). “Remembering the Minorities”. *Middle Eastern Studies* 21 (4): 118-140.
- Oran, Baskın (2015). *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama*. İstanbul: İletişim Yay.
- Ortaylı, İlber (2002). “19. Asra Kadar Osmanlı Millet Sistemi ve Bâb-ı Âlî”. *Tarih ve Toplum* 38 (224): 19-24.
- Özdemir, Hüseyin (2016). *Demokrasi Tarihimizde İttihat ve Terakki’li Yıllar: Babanzâde İsmail Hakkı Bey’in Penceresinden*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Reyhan, Cenk (2007). “Osmanlı’da Millet Nizamnameleri: Avrupa ile Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri”. *Türk Tarih Kurumu – Belgeler* 31: 33-91.

- Sancaktar, Fatih Mehmet (2009). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi – Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- Saral, Ahmet Hulki (1986). *Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yay.
- Stamatopoulos, Dimitrios (2006). "From Millets to Minorities in the 19th-Century Ottoman Empire: an Ambiguous Modernization". *Citizenship in Historical Perspective*. Eds. Steven G. Ellis - Gudmundur Halfdanarson - Ann Katherine Isaacs. Pisa: Edizioni Plus – Pisa University Press. 253-273.

Were There Minorities in the Ottoman State? An Evaluation of the Legal Status of Non-Muslim Citizens of the Ottoman State in the 19th Century*

Ramazan Erhan Güllü**

Abstract

This study aims to examine the status of the non-Muslim citizens of the Ottoman State and how they are defined by the state. The main point of the investigation will be the concept of minority and whether this concept can be used for the non-Muslim subjects of the Ottoman State. The definition of minority was used among the intellectuals, especially after the Ottoman constitution came into force in 1908. Muslim and non-Muslim intellectuals agreed to define non-Muslim citizens as minorities as a result of the administrative transformation of the country. However, such a definition was not used in any official sense. After all the state, which aimed to promote the notion of “Ottoman citizenship”, did not want to define any element in minority status. After the proclamation of the Republic, in the first studies regarding the Ottoman period, non-Muslims were mentioned as minorities. This definition, which is used both in the Ottoman period and thereafter, causes an anachronism when evaluating historical events. The term “minority” is a modern term and has a meaningful response regarding national states. Only after the Treaty of Lausanne non-Muslim citizens of the Republic of Turkey are considered as minorities. Therefore it is not correct to use this definition regarding the Ottoman period.

Keywords

The Ottoman State, non-Muslim, constitution, minorities.

* Date of Arrival: 13 January 2019 – Date of Acceptance: 13 May 2019

You can refer to this article as follows:

Güllü, Ramazan Erhan (2020). “Osmanlı Devleti’nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. Yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme”. *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 95: 149-176.

** Assoc. Prof. Dr., Istanbul University, Faculty of Literature, Department of History – Istanbul/Turkey
ORCID ID: 0000-0002-6819-4003
ramazan.gullu@istanbul.edu.tr

Были ли меньшинства в Османской империи? К вопросу об изменении статуса немусульман в Османской империи в XIX веке*

Рамазан Эрхан Гюллю**

Аннотация

В данной работе рассматривается статус немусульманских граждан в Османской империи, и то, как государство принимало их. Главной целью работы является определение термина «меньшинство» и уточнение возможности использования его по отношению к немусульманским гражданам Турции. Термин «меньшинство» использовалось интеллектуалами после того, как конституция снова вступила в силу в 1908 году. Мусульманские и немусульманские интеллигенты были почти согласны определить немусульманских граждан как меньшинство. Но официально этот термин использовать было невозможно. Государство, которое приняло всех своих граждан в статусе «османский гражданин», не хотело принимать новое обозначение для немусульманского населения как «меньшинство». И во время Османской империи и после ее использовали данный термин, но он являлся в описании исторических событий анахронизмом. Термин «меньшинство» - это современный термин и подходит для описания национальных государств. После Лозаннского мирного договора начали использовать термин «меньшинство» для немусульманских граждан официально. Использование данного термина по отношению к периоду Османской империи является неверным.

Ключевые слова

Османская империя, немусульмане, конституция, меньшинство.

* Поступило в редакцию: 13 января 2019 г. – Принято в номер: 13 мая 2019 г.

Ссылка на статью:

Güllü, Ramazan Erhan (2020). "Osmanlı Devleti'nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. Yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 95: 149-176.

** Доц., д-р, Стамбульский университет, литературный факультет отделение история кафедра истории Турецкой республики – Стамбул/Турция

ORCID ID: 0000-0002-6819-4003

ramazan.gullu@istanbul.edu.tr